

LA PETJADA MORISCA EN EL LÈXIC VALENCIÀ

Manuel Villar Porta

29.168.267-N

Periodista. Professor d'ensenyament secundari (F.C.)

RESUM ABSTRACT

Aquest article pretén compilar, amb un afany divulgatiu, els elements aràbics més representatius que han pervingut en la llengua de les comarques valencianes, tant pel que fa a la toponímia com pel que fa al lèxic comú. Específicament se centra en el període de convivència entre els cristians anomenats vells i els moriscos, sense renunciar als elements anteriors i posteriors (altres arabismes introduïts en èpoques anteriors i d'altres més recents). Així mateix, proporciona un seguit de recomanacions didàctiques per tal de posar en valor a l'aula aquest llegat morisc.

PARAULES CLAU

moriscos, arabismes, toponímia, lèxic

1.- INTRODUCCIÓ: LA QÜESTIÓ ÈTNICA.

La primera consideració que cal abordar en parlar dels moriscos és la qüestió ètnica. Presents encara hui a la memòria col·lectiva com a negres o bruns de pell i designats per l'apel·latiu "moro", que etimològicament significa procedent de Mauritània, aquest col·lectiu de valencians va ser considerat estranger a la seua terra i també al seu exili, a terres nord-africanes, on la seua pell clara i la seua cultura eren, sens dubte, una nota discordant. Podem afirmar que van existir i encara existeixen deformacions en la percepció popular de qui eren i com vivien els moriscos, deformacions produïdes en l'espill de cultures de la Mediterrània i que a hores d'ara encara es donen amb els immigrants. Joan Fuster a l'assaig "Poetes moriscos i capellans" divulgava aquests malentesos: contràriament a la creença popular, aquesta comunitat no tenia un origen comú nord-africà.

Resulta d'una evidència total que Jaume I, durant el període d'incorporació de les terres valencianes a la seua corona, va preferir les victòries diplomàtiques a les victòries militars: mirava així d'estendre els seus dominis sense eliminar-ne els habitants islamitzats. Una gran majoria dels moros vernacles s'hi va quedar i entrà a formar part de la Nova estructura social valenciana. (...) Mentrestant, el nombre de cristians procedents del Principat, d'Aragó o d'altres llocs, vinguts a establir-se en terres valencianes, era pràcticament insignificant.

Per tant, els moriscos van ser durant molts anys, els habitants autòctons de les nostres terres. Més encara, en un percentatge molt important aquest col·lectiu el constituïen íbers que, a través dels segles, havien esdevingut ciutadans de Roma, súbdits dels invasors germànics, musulmans i finalment cristians conversos sense deixar mai de viure en el mateix territori. En paraules de Bramon (2009):

Es va donar el nom de moriscos als mudèjars, o musulmans que vivien en els regnes cristians hispànics, un cop van ser batejats. Al seu torn, aquests mudèjars, coneguts com a moros o sarrains en les cròniques coetànies, eren els descendents dels andalusins o habitants de l'antic estat andalusí. Aquest estat va ser el format pel romanent de la població celtibèrica, romana, visigoda

i jueva (a més d'esclaus de diversos orígens) quan l'antiga Hispània va passar a formar part de l'Imperi islàmic com a conseqüència de la penetració de musulmans a la península Ibèrica, a partir de l'any 711. Des de bon principi, la desproporció numèrica entre els nousvinguts, de nissagues àrab i berber (i també amb esclaus), i els hispans va ser notable i a favor d'aquests darrers.

Aquestos "cristians nous", nom que rebien per diferenciar-los dels cristians vells que ocuparen les nostres terres durant la reconquesta, van ser esclavitzats per la noblesa, executats per la Inquisició per continuar professant l'Islam en secret i assassinats en els habituals atacs del poble a les moreries, ja que constituïen els culpables perfectes de qualsevol mal, com ara les plagues o els constants atacs dels pirates turcs al segle XVI. Com a conseqüència de la seua situació, les revoltes d'aquest col·lectiu van ser també freqüents i constituïren un altre dels factors que contribuï a la seua expulsió. En definitiva, les masses famolenques d'homes, dones i xiquets que embarcaren als ports valencians rumb a una terra desconeguda a partir del 1707 eren tan valencians o més que aquells que decretaren l'èxode.

2.- LA PETJADA MORISCA EN LA LLENGUA: ELS ARABISMES.

2.1. INTRODUCCIÓ

Des del punt de vista purament teòric, subratllarem la dificultat per encabir l'element àrab de la llengua en la classificació de superstrat, adstrat o substrat, atenent a les circumstàncies històriques i geogràfiques tan complexes que han determinat la convivència d'ambdós cultures al llarg de segles. Tot seguit repassarem aquestes distorsions seguint les definicions de l'Institut d'estudis catalans.

Entenem per superstrat la influència d'una llengua que, "en un territori determinat, s'ha introduït temporalment i àmpliament dins l'àrea d'una altra i, sense arribar a substituir-la, hi ha deixat alguns trets lingüístics" i, certament, aquesta és la classificació que correspon a un territori molt concret, la Catalunya Vella, on la dominació àrab va ser extremadament breu i ha deixat una quantitat d'arabismes que, segons alguns estudis, volta un percentatge del 2% del lèxic actual pel que fa a la toponímia. Tanmateix, aquesta definició no és del tot encertada per definir de manera global les relacions establertes al

llarg dels segles entre aquestes dues llengües en contacte.

L'adstrat fa referència a una "llengua que determina una influència parcial sobre una altra llengua o sobre un dialecte veïns" i, novament, el veïnatge de segles entre els territoris catalans i Al-Andalus, ens pot oferir raons per defensar aquesta denominació, testimoniada per paraules com "almogáver", adoptada per ambdues cultures per definir aquells que feien incursions en busca de botins a ambdós parts de les fronteres. No obstant, aquesta relació tampoc ens serveix per al nostre propòsit de definir la relació entre les dues llengües.

Pel que fa al substrat, es considera com una "llengua que, en un territori determinat, ha estat substituïda per una altra a conseqüència d'una conquesta o colonització, però que influeix en la Nova llengua aportant-hi alguns trets lingüístics" i és aquesta, sens dubte, la que millor s'hi pot adaptar a la realitat lingüística dels territoris de la Catalunya Nova (de manera més intensa com més al sud i molt especialment enllà del riu Xúquer), on la població va ser majoritàriament arabòfona fins segles després de la conquesta. Cal afegir, però que tampoc ens ofereix aquest concepte una visió global per encabir tot l'àmbit lingüístic català.

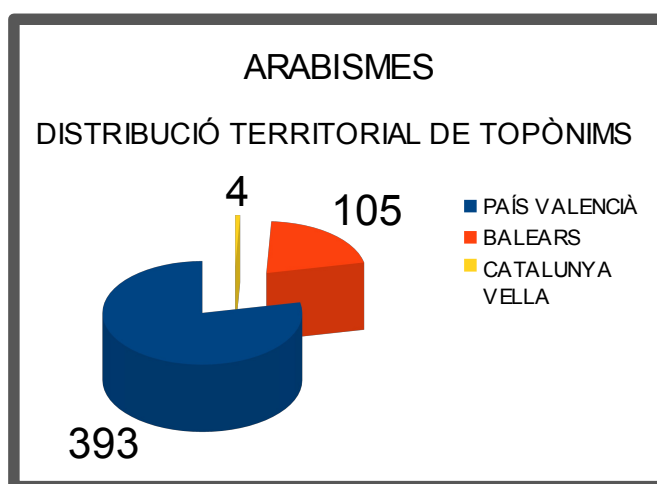
Però, a més de les circumstàncies històriques esmentades adés, hi ha altres consideracions a fer sobre el terme que ens ocupa. Hom entén l'arabisme com un element lingüístic peculiar de la llengua aràbiga introduït en una altra, en aquest cas, el català, però sota aquesta definició tan senzilla, rau una realitat molt més complexa relacionada amb el quan i el com. Hi ha un corpus lèxic important d'arabismes medievals que conviuen amb altres d'incorporació recent o, si més no, molt més tardana, com ara 'yihad', 'islamòleg' o 'haima'. Entre els arabismes que podríem denominar externs o importats, és a dir, que no s'incorporen a partir de la parla dels musulmans que habitaven les terres valencianes, podem trobar un grup de mots procedents de les intenses relacions comercials mediterrànies de la Corona d'Aragó, uns altres arabismes arribats a través de països veïns de cultura occidental relacionats amb territoris aràbics (mots que entraren a Europa principalment per la via siciliana) i un tercer grup caracteritzat pel paper que va jugar l'àrab com a mitjancer d'altres llengües com el berber, el persa o fins i tot el llatí.

Comptat i debatut, és evident que la llengua reflecteix la intensitat de les relacions culturals i comercials entre ambdós cultures. Açò, unit al fet que el català, a diferència

d'altres llengües com el castellà o el portugués, no ha conservat l'article aràbic AL-aglutinat en la major part dels mots ('sucre' per 'azucar', 'cotó' per 'algodón') fa que, en ocasions, la localització d'arabismes siga difícil i polèmica e la nostra llengua.

2.2. LA DISTRIBUCIÓ TERRITORIAL DELS ARABISMES

Una vegada establerta la complexitat de l'objecte d'aquest article divulgatiu, aprofundirem en la perspectiva diatòpica. L'any 1861, Milà i Fontanals feia la primera divisió entre el català oriental i l'occidental a *De los trovadores de España*. Aquesta divisió, expressada per l'autor ingènua i intuïtiva, va ser desenvolupada de manera més científica amb el pas del temps, però tot i ser la divisió essencial la que establim de nord a sud, diríem en "vertical", hi ha consideracions sobre la història de la llengua i la sociolingüística que no es poden entendre sense una divisió d'est a oest, una divisió "horitzontal". Efectivament, la petjada morisca en la nostra cultura estableix diferències importants entre la Catalunya Vella i la Catalunya Nova, diferències substanciades sobretot en el lèxic i més específicament en la toponímia, no debades dels 502 topònims d'origen aràbic al domini lingüístic català, recollits per Corominas l'any 1968, a la Catalunya Vella només en trobem 4 (Jafre, Gallifa, Marata, Rama), a les Balears 105, i al País Valencià, vora 400.

2.3. ELS TOPÒNIMS

Els arabismes purs en la toponímia es divideixen en tres categories principals si n'exceptuem els híbrids. El següent quadre en recull alguns exemples, alguns amb la seua traducció.

APEL·LATIUS		NOMS PROPIS	NOMS PROPIS PRECEDITS DE <i>Abu'</i> 'pare', <i>Ben</i> 'fill', <i>Beni</i> 'fills'		
<i>Albaida</i>	'la blanca',	<i>Alcosser</i>	'el petit palau',	<i>Bràfi</i> <i>Calaf</i> <i>Faió</i> <i>Faura</i> <i>Mafumet</i> <i>Maimó</i>	<i>Albocàsser,</i> <i>Albuixec,</i> <i>Benàmer,</i> <i>Benasau,</i> <i>Benicalap,</i> <i>Benicàssim,</i> <i>Benimàmet,</i> <i>Binifali,</i> <i>Vimbodí,</i> <i>Vinaixa,</i> <i>Vinaròs,</i>
<i>Albal</i>	'el secà',	<i>Alcúdia</i>	'el tossal',		
<i>Albalat</i>	'la calçada',	<i>Alfagar</i>	'la gerreria',		
<i>Albelda</i>	'el poble',	<i>Alfarra</i>	'el barri',		
<i>Alboraia</i>	'la torreta',	<i>Algaida</i>	'el bosc',		
<i>Alborx</i>	'la torre',	<i>Alginet</i>	'els horts',		
<i>Alcalà</i>	'el castell',	<i>Almudaina</i>	'la ciutadella',		
<i>Alcalatén</i>	'els dos castells',	<i>Alzira</i>	'l'illa',		
<i>Alcàsser</i>	'el palau',	<i>La Jana</i>	'hort',		
<i>Alcoleja</i>	'el castellet',	<i>Rafal</i>	'masia'		

Sovint, els arabismes toponímics han sigut desnaturalitzats al llarg dels segles pels nous habitants del territori. Un bon exemple és el "barranc del Fadrí", a la Font de la Figuera que actualment figura a molts mapes i documents administratius traduït al castellà com a "Barranco del Mozo". Molt probablement, la denominació originària d'aquest topònim és d'arrel àrab i feia referència a una apel·latiu: "Barranc d'Al-Fadriq"

2.4. EL LÈXIC COMÚ

Pel que fa a la resta d'arabismes del lèxic comú, presenten la mateixa distribució que els topònims, és a dir, que són especialment nombrosos en les comarques valencianes, sobretot al sud del Xúquer, com ja va deixar clar Moll:

"El elemento árabe, escasísimo en la Catalunya Vella, va aumentando por grados a medida que vamos entrando en la Catalunya Nova (...) Entrando ya en el Reino de Valencia, la toponímia árabe adquiere proporciones muy

considerables, y fuera de los topónimos se constata también en todo el territorio desde Castellón hasta Alicante, un vocabulario árabe muy abundante (...)" (Moll. 1952).

Per tant, la presència d'arabismes és una de les característiques que determina la variacions diatòpiques i determina les diferències lèxiques entre territoris, com s'aprecia en la taula següent:

Catalunya Vella		Catalunya Nova (arabismes)
Aglà	▶	abellota
cogombre	▶	alficòs
figaflor	▶	bacora
clovella	▶	corfa
blat de moro	▶	dacsa
escarola	▶	endívia
pebrina	▶	nyora
pastanaga	▶	safanòria
lobí	▶	tramús
garriga	▶	xara

La importància dels arabismes en el lèxic comú és cabdal, especialment en alguns camps com el de la construcció i sobretot el del treball agrícola, ambdós relacionats amb les ocupacions fonamentals dels moriscos valencians que van constituir mà d'obra barata al servei dels senyors. Val a dir que aquest col·lectiu també va tindre la seua presència en diverses campanyes com a soldats. De totes aquestes circumstàncies històriques en són testimoni els arabismes de la següent taula, la qual tracta de copsar l'amplitud de la presència d'arabismes en el valencià.

EINES AGRÍCOLES fes garbell tamís albarda mandil	OBRES I CANALS aljub, safareig, séquia, sínia, algeps, jàssena, almàssera, almodí, alqueria, atzucac, magatzem, albelló, alcova, balda, golfa, racó, sanefa,	ATIFELLS DOMÈSTICS aixeta cadafal catifa safa flassada gerra màrfega matalàs safata setrill tassa	MENJARS arrop cuscussó escabetx massapà moixama xarop	PRODUCTES QUÍMICS alcohol almesc càmfora midó quitrà sucre	VESTITS jupa jupetí saragüells alforja arracades sarró senalla barnús
MOTS DEL COMERÇ <i>albarà, debadés, duana, fanecada, gabella, quintar, quirat, arrova, tarifa, taülla</i>	MOTS MILITARS <i>almirall alferes almogàver barbacana, ronda tabal talaia tambor</i>	MOTS MARINERS <i>almadrava, drassana, falua, xàvega, garbí, llebeig, xaloc, ratxa</i>	EL GOVERN <i>alcalde aldea, alqueria raval</i>	ASTRONOMIA I MATEMÀTICA <i>algorisme, almanac, guarisme, xifra zenit zero</i>	FRUITES I VERDURES albercoc carxofa carabassa taronja llima arròs albergínia alfàbega

3.- ORIENTACIONS DIDÀCTIQUES

Tot i que no és l'objecte d'aquest article confegir propostes didàctiques al voltant de la petjada morisca en la nostra llengua (ja hi haurà ocasió en futurs articles) , sí que estimem oportú establir una sèrie de criteris a partir dels quals es pot treballar i introduir en les aules el concepte de l'herència morisca relacionada amb el lèxic.

D'una banda, recomanem, per oferir una visió global d'aquest llegat, l'organització d'esdeveniments o celebracions temàtiques, des d'unes jornades fins a una setmana cultural, la qual cosa ens serà especialment profitosa en territoris que presenten una immigració magribina important. Els moriscos poden esdevindre

un punt de trobada important entre ambdós cultures.

3.1. Proposta d'activitats per a un tractament aïllat del contingut:

-Posada en comú de coneixements assolits propis d'altres àrees (Història).
Identificació de mots d'arrel aràbiga i identificació d'exemples en la toponímia local i el lèxic comú.

-Connexió d'algunes d'aquests mots amb l'àrab actual, a través de la participació d'alumnes d'origen magribí. Aquesta activitat ha de ser preparada prèviament. Hi ha exemples en els quals trobem un vincle clar entre

blanc: /abeyd/ - أبيض (Albaida)

illa: /jazira/ - جزيرة (Alzira)

-Programació de diferents activitats relacionades amb el coneixement del codi lingüístic a través d'aquests mots (flexió de l'adjectiu, separació sil·làbica, noms propis i comuns, etc.)

3.1. Proposta d'activitats per a un tractament transversal del contingut.

En aquest segon plantejament, el contingut purament lingüístic es complementa amb altres tipus de continguts propis d'altres àrees o més propers a determinats temes transversals.

La celebració d'una setmana cultural pot difondre l'herència morisca, alhora que ens ofereix la possibilitat d'organitzar tallers de cuina magribina, dansa, exposició de fotografies de les localitats d'origen dels immigrants marroquins, etc.

Es poden organitzar activitats conjuntament amb el departament d'història o de matemàtiques sobre el paper de la civilització islàmica en la transmissió de la cultura, la ciència, l'àlgebra.

Quasi a tots els termes municipals valencians trobem restes arqueològiques

relacionades amb els moriscos o, si més no, amb l'època de què tractem, com ara llogarets, castells, paisatges de la revolta, torres de guaita, etc. Més enllà de les nostres terres, Granada i Còrdova ens ofereixen uns escenaris magnífics per contextualitzar la presència de l'element aràbic a la cultura de la península.

5.- CONCLUSIÓ

La història es repeteix i podem extraure lliçons del passat que ens servisquen per superar els reptes del present. La forta immigració de magribins cap a les nostres terres i els problemes de convivència que se'n deriven, fan dels moriscos una font d'aprenentatge molt valuosa front al racisme i els moviments totalitaris que revifen entre la nostra gent. Fer que els nostres joves coneguen la història a través de la literatura, els ajudarà a comprendre la importància de la petjada morisca en el nostre ADN ètnic i cultural i a recordar que una vegada, fa quatre segles, expulsarem una comunitat pensant que era diferent, estranya, forastera, quan, en realitat, era tan valenciana o més que els que van decretar la seua expulsió. És per això que aquest article divulgatiu té una segona part, una unitat didàctica adreçada a segon cicle d'ESO, on es tracta de traslladar els mateixos coneixements a l'aula d'una manera planera i lúdica per tal de demostrar que tots els valencians som també moriscos.

5.-BIBLIOGRAFIA

MOLL, Francesc de B. Gramàtica històrica catalana. Ed. Gredos, Madrid, 1952

VENY, J. Els parlars catalans, Ed Moll, Palma de Mallorca.

CARBONELL, A. i altres. *Literatura catalana*. Barcelona, Edhasa, 1981

LACHICA, M. Poetas arábigos valencianos. Anales de la Universidad de Alicante, 1992.

GISBERT, F. Màgia per a un poble. Col·lecció La Farga, Edicions del Bullent, 2008.

COROMINES, J. Estudis de toponímia catalana. Barcino, Barcelona, 1965.

FUSTER, j. Poetes, moriscos i capellans. València: Eliseu Climent Editor, 1986.